

Pataky Adrienn

HATÁSRÓL ÉS KULTUSZRÓL – PILINSZKY

„nem bízik a halál utáni továbbélésben, és talán nem is óhajtja”

(Weöres Sándor)

„kimondatlanul kimondta, hogy az, amije van, vagy amit hagyatkozik, hogy az valakié legyen”

(Károlyi Amy)

Pilinszky művészetének a – nem csak egy-két szerző szempontjából való – folytathatóságára fókuszáló, átfogó munka ez idáig nem született. Jelen keretek között ez az írás sem képes nagy ívű, teljesség igényű összefoglalásra, azonban igyekszik széles merítést véve rámutatni a kapcsolódási pontokra, elágazásokra, a recepció zsákutcáira, s felhívja a figyelmet néhány olyan szerzőre, akik munkáiban koncentrálni látja a Pilinszky-oeuvre legalább némely pontját.

A koalíciós években – első verseskötete után (*Trapéz és korlát*, 1946) – Pilinszky gyakran publikált, a Válasz és az Újhold lapokhoz közelebbi kötődése is volt, az Újhold néhány számában (társ)szerkesztőjeként is fel volt tüntetve, azután azonban, hét éven át nem jelentetett meg költőként – egyetlen verset¹ és két antológiaiabeli újraközlést² leszámítva. A hallgatás éveiben, mint annyi más kortársa, a meséhez (*Aranymadár*), a műfordításhoz (Heine, Vlahuță, Burns) és a szerkesztéshez (Móricz Zsigmond: *Kerek Ferkó*) fordult. Nemcsak Pilinszkyt, de olvasóközönségét is ellenzékinek tartották legalább a hatvanas évek végéig. Ez a megbélyegzés azonban a „lágerversekre” nem vonatkozott, vagy nem úgy. Vagyis a korai Kádár-éra taktikusan akképp próbálta beállítani Pilinszkyt, mint akinek műveiből kizárólag a pacifista/antifasiszta szál³ „értékes” és „progresszív”. Kéry László, az ekkor középgenerációs, ismert irodalomtörténész és kritikus például így fogalmazott a *Harmadnaponról* (Pilinszky második verseskötete, 1959) írt kritikájában: e versek „annyiban is nagy fejlődést jelentenek Pilinszky költői útján, amennyiben határozottan utalnak egy társadalmi-történelmi

1 PILINSZKY János, *Ravensbrück (Egy halottra)*, Vigilia 1950/12., 663.

2 *Magyar versek Aranytól napjainkig* (1953), *Hét évszázad magyar versei* (1954).

3 Kéry Ottlik műve kapcsán is kiemelte a faszimust, lásd KÉRY László, *Iskola a határon*, Élet és Irodalom 1959/49., 9.

helyzetre, és tiltakoznak az emberpusztító barbárság ellen. Pilinszky későbbi költészete viszont [...] azért *visszaesés* ezekhez képest, mert teljesen kimaradt belőle a *társadalmi-történelmi* konkrétság.⁴ Rajcsányi Károly, a rendszert kiszolgáló (újság)író pedig azt írta kritikájában, hogy az „emlék-fonás, amelyből Pilinszky költészete elsődlegesen táplálkozik a fasizmus borzalmainak idejéből, a hitleri koncentrációs táborok szörnyű élményeiből ered. A kötet legmerészebb versei [...] a »Soha többé fasizmust!« mementójaként közvetlenül is erről szólnak.»⁵ Tehát már az ötvenes években kialakult az a vélekedés, hogy Pilinszky antifasiszta költő – személyes lágertapasztalatát általános fasizmusellenes elköteleződésnek állították be, s őt magát mint „keresztény humanistát” a közösség szószólójaként definiálták. Ez az irodalompolitikai döntés évtizedekre kihatótt a recepciójára, műveinek értelmezésére.⁶ A *Harmadnapon* megjelenésétől bő huszonöt évvel később született meg az első „valódi” értelmezés, Balassa Pétertől.⁷

A hatvanas években Pilinszky már lexikonokban is szerepelt, például az 1965-ös *Magyar Irodalmi Lexikonban* – amelynek a hasábnyi szócikke többször visszatér a fentiekre, vagyis hangsúlyozza, hogy megjárta a németországi fogolytáborokat, s szigorú antifasizmus, háborúellenesség jellemzi.⁸

Ma már egyetért a recepció abban, hogy a *Harmadnapon* kötet csúcsteljesítmény, de korántsem a fentiek miatt, hanem mert „hermetikus tárgyiaságú és lételméleti irányultságú lírai beszédmodot valósít meg. [...] Verseinek (és prózai írásainak) alapszemléletét a metafizikai, misztikus és biblikus beállítottság mellett a »jelenléthiány« tapasztalata, azaz az ember teremtett mivoltának (kreatúra-létének) és magára hagyatottságának gondolata határozza meg.” Igaz ugyan, hogy mindez a szerelmi tematika mellett a második világháború borzalmi révén bontakozik ki tematikusan, de a téma mellékes, az „csak anyagot szolgáltat egy egyetemes érvényű, egzisztenciál-ontológiai (a létre irányuló) szemléletmód és versbeszéd megalapozásához és kialakításához”.⁹

4 KÉRY, *Egy magányos költő*, Élet és Irodalom 1959/42., 5. (Kiemelés: P. A.)

5 RAJCSÁNYI Károly, *Pilinszky János*: Harmadnapon, Népművelés 1959/11., 29.

6 Lásd erről részletesebben: HAFNER Zoltán, *Részletek a Harmadnapon fogadtatásából*, Vigilia 1996/9., 663–666.

7 BALASSA Péter, *A látvány és a szavak. A Harmadnapon – huszonöt év után*, Vigilia 1985/1., 35–42.

8 *Magyar Irodalmi Lexikon*, szerk. BENEDEK Marcell, 2. kötet, Akadémiai, Budapest, 1965, 504–505.

9 HORVÁTH Kornélia, *Harmadnapon*, MMA Lexikon: www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/harmadnapon

Az éra preskriptív működése azonban máig érzékelhető. Pilinszkyt olyannyira skatulyába zárták, hogy a széles olvasóközönség szeme előtt talán ma is a destruktív kultúrpolitikai ténykedés következtében kialakult Pilinszky-kép lebeg. A *Harmadnapon* kötet, illetve a Pilinszky-költészet a „hivatalos” irodalmi vélekedésen túlra is látó, kortárs szépirodalom körében természetesen az ötvenes–hatvanas években is méltatott volt. Még a poétikailag tőle távol álló Illyés Gyula is azt „írta róla valahol, hogy mindig csodálattal töltötte el, hogyan képes Pilinszky a lehető legprimitívebb jambussal, az elgondolható legegyszerűbb páros- és keresztímeléssel olyan rendkívüli verseket írni, mint a *Harmadnapon* kötet nagy része”.¹⁰

Amikor 1969-ben azt kérdezték Pilinszkytól, kikkel érez rokonságot, a kortársak közül az alábbiakat, „Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Toldalagi Pál, Juhász Ferenc és Tandori Dezső költészetét, Németh László, Ottlik Géza és Rubin Szilárd prózáját” említette.¹¹ Toldalagi Pilinszky jóbarátja volt, aki „sok mindent megkezdett Pilinszky előtt abból, amit az utóbbi megvalósított. Toldalagi békéje és harmóniája köznapibb színezetű, mint Pilinszkyé, de a kontemplációnak köznapit tárgyakkhoz, látványokhoz kötődését nála ismerjük fel először” – véli Sötér István.¹²

„[A] fiatal költők számára, olyan nemzedékbelinek, mint a Tandori, azt hiszem, nagyon kevés titkot rejteget az én költészetem, legalábbis, amit idáig csináltam”¹³ – fogalmazott Pilinszky szintén 1969-ben, mintegy előrebocsátva a várható lírai váltást. A *Szálkák* (1972) kötetből – amelynek ötvennyolc verse 1971 és 1972 között született – már nem a poszt-nyugatos hatás dominál, az utolsó évtizedben például Simone Weil és Robert Wilson annál inkább élő Pilinszky számára. A *Szálkák* nyitóversében mégis jelzi: „Amiként kezdtem, végig az maradtam. / Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom” (*Amiként kezdtem*).

Visszaemlékezések szerint lassan alkotott, az *Apokrifot* például „szinte soronként vitte Nemes Nagy Ágnesnek megmutatni, hogy mit szól hozzá. Az Újhold évkönyvben megjelent a versnek a hasonmás-kézirata, és abban látni lehet, hogy miket javított benne Pilinszky, részben a Nemes Nagy Ágnessel való beszélgetések alapján [...] A *Szálkák*–

10 BÁN Zoltán András, *Későre jár*, Beszélő 1998/5., 98.

11 LENGYEL Péter, *Látogatóban* (1969) = PILINSZKY János, *Beszélgetések*, szerk., jegyz. HAFNER Zoltán, Magvető, Budapest, 2016, 98–99.

12 SÖTÉR István, *Az Innen és Túl költésze = Innen és túl. Versek az Isten-kereső emberről, Vigília*, Budapest, 2005, 20.

13 TÓBIÁS Áron, *Megmentett hangszalagok* [1969] = PILINSZKY, *Beszélgetések...*, 77.

tól kezdve viszont, azt gondolom, Pilinszky átváltott egy másfajta költészetre, a versek jobban szaporodtak” – jegyzi meg Lator László.¹⁴ A költők közül fiatalon nagy hatással volt Pilinszkyre Ady Endre vagy József Attila, később az Újhold körébe tartozó Rónay György, Weöres Sándor vagy Nemes Nagy Ágnes. Az *Apokrifet* eredetileg Nemes Nagynak ajánlotta, de a neki címzett sort végül nyomtatásban elhagyta.¹⁵ Évek hallgatása után, de még a forradalom előtt, 1956 júniusában, a Csillagban (a főszerkesztő Király István jóvoltából) ezzel a verssel tért vissza (a folyóiratban és a kötetben is 1954-et írtak a vers alá, noha az két évvel korábban született). Ekként vallott a keletkezéséről: „sokáig írtam, s rettenetesen kellett küzdenem azért, hogy közben mindent újra és újra elfelejtsek, mert a világirodalom ismerete elronthatja az embert, olyan verseket kezd írni, mintha azok műfordítások volnának. Küzdenem kellett azért, hogy először lássak rá a dolgokra: egy csecsemő szemével, szavanként újra és újra.”¹⁶

Néhány évvel később így válaszolt a megismételt kérdésre (azaz hogy kiket kedvel a kortársak közül): „Én úgy kezdtem írni, mondtam neked, mint egy imbecillis. Én mindenkitől meg vagyok tisztelve. Hát szükségszerűen... a kortársak közül ugye Weöres Sanyit, Juhász Ferencet szeretem, a fiatalok közül téged – nem azért, mert itt ülsz –, akkor szeretem Tandorit, Bán [?] Pétert, és nagyon szeretek egy fiatal költőt [...] Ez a Szentjóby Tamás.”¹⁷

Tandori Dezső, aki szintén személyesen ismerte Pilinszkyt, a *Senkiföldjén* című vers elemzésekor (1980) azt boncolgatja, a költő mely művei „régiek” és melyek „újak”, stílusát tekintve, s megállapítja: „Pilinszky újabb korszakának több köze van Kosztolányihoz, mint akár Szabó Lőrinc, akár József Attila feszes lírájához, és Nemes Nagy Ágnesétől is eltávolodott.”¹⁸ Bár szerinte a *Senkiföldjén* olykor „visszakosztolányisodik”, az „a későbbi korszak verseinek éles térbeli kiszolgáltatottságát készíti elő; legalábbis jelzi, hogy van ebben a költészetben ilyen lehetőség is”.¹⁹ A hatvanas évek elején egyetlenegyszer próbálta meglátogatni Pilinszky Jánost, de ő nem volt otthon, azután „írtam azt a kétsorosot [vallja],

14 KIRILLA Teréz, ...szinte soronként írta. Beszélgetés Lator Lászlóval Pilinszkyről, Kortárs Online 2014. 12. 30., <https://www.kortaronline.hu/aktual/irodalom-szinte-soronkent-irta.html>.

15 LENGYEL Balázs, *A Mirabeau bíd alatt = „Merre? Hogyan?”. Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. TASI József, PIM, Budapest, 1997, 271.

16 PILINSZKY, *Az Apokrifről*, 1980, <https://tinyurl.hu/yoEH/>

17 PARANCS János, *Irodalmi esten* (1972) = PILINSZKY, *Beszélgések*, 193.

18 TANDORI, *Egy-egy vers „ma”*. *Pilinszky János: Senkiföldjén*, Kortárs 1980/4., 637.

19 *Uo.*, 638.

a *Töredék Hamletnek* kötet versét *P. J. névtáblájára*: »Elvéthetetlen üldözött – / elalszol és felébredsz«. Vallomása szerint 1958 óta ismerte, később sokszor találkoztak, csak meglátogatni nem sikerült sosem. A *Harmadnapon* kötetet kultikus tárgyként tartotta számon, az beutazta vele Magyarországot és Lengyelországot.²⁰ 1979-ben méltató kritikát írt Pilinszky válogatott műveiről a *Kortárs folyóiratba*; később született több verse Pilinszky emlékére, például az *Egy film, egy nőta*, a „*Pilinszky*”, a *Ptíhon* vagy *A februári fények*, illetve egy 1996-os képverssorozat. A *Költészet-regényben* (2000) is számos ponton szerepel Pilinszky. *Parafázis: A Kis Verébkönyv* című versének mottóját Pilinszkytól kölcsönözte. *A múlt századra bú dala* című vers második versszakában a költőelődöket ekképp sorolja: »Kosztolányi, József, Szép, Füst, Pilinszky / körötök két névvel kibővítem! / Nemes Nagy, Jékely: minden-fölötti / poétáim még magammal viszem». Egy külön kötet is megjelent a Tandori–Pilinszky-„párbeszédből”, *A semmi napja mielőtt – Tandori Dezső rajzai Pilinszky János verseihez* (2008) címmel, a rajzok Hafner Zoltánnak, a kötet szerkesztőjének felkérésére készültek, mert „a kortárs irodalomban talán Tandori foglalkozott a legtöbbet Pilinszky életművével, s nem egy esetben ő mondta el róla a legérvényesebbet” – olvasható a fülszövegben.

Marno János Pilinszky halálakor harminckét éves volt, tehát bőven találkozhatott volna vele ő is személyesen, ez azonban elmaradt, mivel – vallomása szerint – isteníttette Tandorit és Pilinszkyt is, és ezért nem merte keresni a társaságukat,²¹ noha a hatás máig élő költészetében: legutóbbi, *Szereposzlás* (2018) című kötetében is többször megidézi Tandorit és Pilinszkyt, utóbbit például *Négysoros* vagy a *Szálkák* című verseivel.²² Viszonya Pilinszkyhez ambivalens, akár egy versen belül is, az *Apokrifről* például azt mondja, hogy az egyszerre „penetráns giccs” és „maga a csoda”. Úgy véli, Pilinszky infantilis volt: „a zsenialitás és a giccs iránti affinitás szintén a gyerek természetes hajlama. Tandori *Töredéke* is tele giccsel. József Attila sem nélkülözi, nem beszélve Adyról. Vagy Kosztolányiról! Pilinszky talán a legérdekesebb e tekintetben.”²³

20 TANDORI, *Pilinszky Jánosról*, 2019 [film] = <https://www.youtube.com/watch?v=or5QKuXOL7M>

21 KÁCSOR Zsolt, *Pilinszky „Jancsi” bújócskája. Interjú Marno Jánossal*, Élet és Irodalom 2021. április 9.

22 Részletesebben erről lásd az alábbi tanulmányomat, PATÁKY Adrienn, „*De vajon ma is idomulnak-e még?*” *Kanonizáció Marno János Szereposzlás című kötetében*, Ambroozia 2019/2., <https://www.ambroozia.hu/A201902>

23 KÁCSOR, *I. m.*

A posztmodern líra (ami nálunk a hatvanas–hetvenes években, Petri György és Tandori nyomán indult útjára) tulajdonképpen nem áll élesen távol a késő-nyugatos/újholdas költészettől, legalábbis a Nemes Nagy/Pilinszky-féle vonulattól, abban az értelemben, hogy – bár más eszközökkel és hangsúlyokkal, de – mindkettő a világ kiismerhetetlen voltának felismerésére reflektál, megrendül a hite a nyelvben és abban, hogy a jelentés közvetíthető, illetve felszámolja a szubjektum egységességét vagy akár magát a szubjektumot. Tandori első kötetén meglehetősen erősen érzékelhető az újholdas hatás – bár Nemes Nagy Ágnesét mint egykori tanárát sokkal inkább szokás emlegetni, Pilinszky hatása is észrevehető, főként a rövid verseken –, de Petrinél is számos ponton Pilinszkyre lehelhetünk. „Petrit nagyon foglalkoztatta Pilinszky. Az első vagy a második kötetében olvastam is olyan verseket, amelyek visszhangozták Pilinszkyt, méghozzá nagyon mélyről jövően”²⁴ – fogalmaz Marno. Petri költészetében, miként Horváth Kornélia utalt már rá, a *Valami ismeretlenben* kifejezetten felerősödik József Attila és Pilinszky hatása:

az „Üresség vagy űr?“, valamint a „Horgon, önmagam nehezékeül, / nagy halra várok. [...]” sorokban nyilvánvaló módon Pilinszky „szó-lal meg”. S ez a Pilinszky a *Körül-belül* című Petri-szövegben immár a hangzás szintjén, a *Senkiföldjéből* jól ismert, az emlékezés, a keresés, a név, az identitás s nem utolsósorban a *semmi* és a *minden* témáját metaforizáló – *em-* / *-me-* hangkapcsolatok sokszoros ismétlődése révén tér vissza a szonett két quartinájában [...] Pilinszkyt artikulálja a kötet utolsó előtti darabjának, [...] *Sáráról, talán utol-jára* című vers utolsó két sora: „Marad a csönd, a csönd, az üres figyelem. / Tepsi? Öntapadó por? Önfegyelem?”²⁵

Ahogy azt Pilinszky több ízben megfogalmazza: „a költői szó lényege szerint beszédes csend, amihez mérten minden egyéb üres fecsegés”,²⁶ „A képzelet valódi történetében a hallgatás olykor fontosabb minden leírt mondatnál”.²⁷ Ahogy írja az *Ars poetica helyett* című szövegében, a *Nagyvárosi ikonok* végén, performatív gesztusú zárásként: „a köztünk beállott csend többé nem is annyira a költészetet érinti, mint magát a költőt kötelezi, élete egészét követeli már, s nem lehet nem eleget tenni

24 Uo.

25 HORVÁTH Kornélia, *A versbeszéd egzisztenciál-ontológiai elköteleződéséről (József Attila – Pilinszky János – Petri György)*, Iskolakultúra 2016/11., 76–77.

26 PILINSZKY, *Beszélgetések Sheryl Suttonnal*, <https://tinyurl.hu/EW7G/>

27 PILINSZKY, *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban*, <https://tinyurl.bu/Yu1l/>

e hívásnak, ha mindjárt a végleges és tökéletes elnémulás kockázata árán is” (*Ars poetica helyett*). S ezt hangsúlyozza a lírai darabokban is, a versek hangoltsága a beleértendő hiátusokkal, elnémulásokkal együtt válik igazán transzcendenssé, kifejezővé – elég csak néhány explicit példát említeni: „hamunéma” (*Félmúlt*), „némaság” (*Harbach 1944*), „kockacsend” (*Ravensbrücki passió*), „kolostorcsend” (*Novemberi elízium*), „vánkacsok csendje” (*Ez lesz*), „mindentudó hallgatás” (*Sírvers*), „halálos csönd” (*Hommage à Paul Verlaine*) stb.

A kimondás/hallgatás szinte minden Újholdhoz kötődő költőnél hangsúlyos probléma – aminek részint generációs oka van (az átél második világháború, az ötvenes évek némitó, bénító effektusa), másrészt poétikai –, Pilinszkynél is, s ez a folytonosság nem szakad meg, Tandori Dezső, Gergely Ágnes, Beney Zsuzsa vagy Takács Zsuzsa költészete termékenyen viszi tovább, ahogy aztán később Mesterházi Mónikáé, Balla Zsófiáé vagy Borbély Szilárdé is.

Takács Zsuzsa rövid ideig egy házban élt Pilinszky Jánossal, így abban a Petőfi Sándor utcai épületben találkozott vele először, egy lépcsőfordulóban, 1957-ben. Az élményre évekkel később is emlékszik: „A költőkről alkotott romantikus elképzeléseimnek teljesen megfelelt Pilinszky külseje; szépségétől földbe gyökerezett a lábam. Magas volt, vékony, finom arcvonású, angyali jelenség.”²⁸ Az igazi megrendülést ezután a versek okozták,²⁹ főként az *Apokrif*, illetve a *Harmadnapon* (1959) kötet többi darabja: „Megfordult velem a világ. Nem telt el sok idő, szüntelenül Pilinszkyt olvastam, hamarosan fejből tudtam a verseit. Évekig nem írtam verset ezt követően, késői kamaszkorom, fiatal felnőttkorom egyetlen irodalmi tevékenysége a műfordítás volt. Úgy gondoltam, hogy úgy, ahogyan ő ír, nem fogok írni soha, másképp meg nem érdemes.”³⁰ Pilinszky második kötetéhez kalandos módon jutott hozzá – mivel a kis példányszámban nyomott *Harmadnapon* a megjelenéskor azonnal elkapkodták –, elcserélt egy másik könyvet egy csoporttársával, „Pilinszkyt őt nem győzte meg”.³¹

Várady Szabolcsra is nagy hatással volt a *Harmadnapon*, megjelenése után nem sokkal személyesen is találkozgatott Pilinszkyvel, aki több kéziratát elolvasta, véleményezte: „Nagyon kedves, közvetlen

28 JÁNOSY Lajos, „Szüntelenül Pilinszkyt olvastam”. Interjú Takács Zsuzsával, Papageno 2018. febr. 6., <https://papageno.hu/intermezzo/2018/02/megfordult-velem-a-vilag/>

29 Részletesebben lásd az alábbi írásomat: PATAKY, „Megszólalmi és kimondani, milyen” (*Takács Zsuzsa: A Vak Remény*), Műhely 2019/3., 67–70.

30 Uo.

31 TAKÁCS Zsuzsa, *Gyökértelenség és hazatalálás*, Tiszatáj 2011/11., 53.

ember volt. [...] ő protezsált be a Jelenkorhoz. Az első megjelenésemet is neki köszönhetem. A Nők Lapjának volt akkor egy irodalmi rovata, amit Galsai Pongrác szerkesztett, oda ajánlott be Pilinszky. [...] Párhuzamosan jártam rendszeresen Vas Istvánhoz, és találkozgattam egy jó darabig Pilinszkyvel.³² Pilinszky Takács Zsuzsának is afféle mentora volt a hatvanas években, a *Költők egymás közt* című antológiában, amelyben „befutott” költők ajánlottak pályakezdőket – ekképp Pilinszky Takács írásait. Ebben az ismertetőben tér ki a nemzedékváltás megkerülhetetlenségére és szükségességére:

[Takács Zsuzsa] egyik legfrissebb és legígéretesebb megtesztetője annak az „új hullámnak”, mely leváltja nemzedékeket, a nemzedékváltás irgalmával és könyörtelenségével, szorongatásával és fölmentésével. E hullám széthúzódik, de gerince elvéthetetlen. Tóth Judit, Székely Magda, Tandori Dezső – kétségtelenül úgy jelentkezett, hogy tudta mindazt, amit mi megszereztünk, s valamit, amit mi már sose birtokolhatunk a dolgok evilági sorsából. Mégis: velük az élet segíti a bennünk dolgozó elmúlást, s nem tulajdon pusztulásunk.³³

A Takács Zsuzsa költészetében fellelhető Pilinszky-nyomokat (persze nem kizárólagosak: Vergiliustól Rilken át Nemes Nagyig jelen van még számos hatás) több ízben kimutatták (lásd például Szalagyi Csilla³⁴ vagy Szénási Zoltán³⁵ írásait), megemlíthető például az *Elejtett tálcá, A legbelső szobában, az Anima* vagy a *Margarin* című vers. Az első kettőben a háború „sebeit őrző ház”, illetve Auschwitz felidézi Pilinszky alábbi sorait: „Auschwitz ma múzeum. Mégis a vitrinekben főlhalmozott tárgyakon föllelhető ütések és kopások a század, az élet betűi.”³⁶ Az *Anima* a haláltáborokra utal, a *Margarin*ban pedig az „anya fájdalmának elbeszélhetetlenségében s a kommunikáció nehéz-

32 JÁNOSY Lajos – MODOR Bálint – NAGY Gabriella, *Tudok-e írni egyáltalán. Interjú Várady Szabolccsal* = <https://litera.hu/magazin/interju/varady-szabolcs-tudok-e-irni-egyaltalan.html>

33 PILINSZKY, Takács Zsuzsa = *Költők egymás közt*, szerk. DOMOKOS Mátyás, Szépirodalmi, Budapest, 1969.

34 SZALAGYI Csilla, *Folytonosság a lírai beszédben. Pilinszky János költészetének irodalmi recepciója Takács Zsuzsánál*, Irodalomismeret 2011/3., 37–47.

35 SZÉNÁSI Zoltán, *A könnyek tárgya. Tárgyiasság és poétika Takács Zsuzsa bárom kötetében*, Alföld 2013/7., 39–45.

36 PILINSZKY, *A „teremtő képzelet” sorsa korunkban* = PILINSZKY János *Összes versei*, szerk. HAFNER Zoltán, Osiris, Budapest, 2006, 86.

ségében Pilinszky *Apokrifjének* nyelvi-ontológiai tapasztalata fogalmazódik újra”.³⁷

Nagy Gáspár szintén Pilinszkynek köszönhette az egyik publikációját, Vigilia-beli versét (*Égi megbízás*) a hetvenes évek elején, amelynek kéziratát leadásakor Pilinszky „cigarettafüstbe burkolózva, ülve olvasta el, csak úgy magának, aztán fölpattant, s akkor ott, teátrálisnak tűnő, széles mozdulatokkal föl-alá járva még kétszer elszavalta nekem. [...] Aztán beviharzott az átellenben lévő szobába, s mint néhány perc múlva megtudtam tőle, átadta a verset Rónay Györgynek.”³⁸ Nagy lírája rokonítható Pilinszkyével a transzcendencia vagy a versvilág keresztény mitológiája révén, ugyanakkor konkrét intertextusok is fellelhetők benne.³⁹ Megemlíthető továbbá néhány verse a nyolcvanas évekből, amelyek megidézik a költőt: a Pilinszky János emlékének ajánlott *Némaság*, az *Állsz a hőzuhanyban*, illetve a *János P.* című vers: „Ő volt a híd / az átmenetnél // fénylő folyó / a szürkületben / két part között / a hit –: / ha akarnál / átmehtnél // megtartana / a zuhanásban.”

Pályi András, emlékei között kutakodva, szintén a *Harmadnapon* kötet megjelenését jelölte meg kezdőpontként, pontosabban: egy arról írt kritikában találkozott először Pilinszkyvel, idézetek formájában: „én azoktól egyszerűen megrészegültem. A *Harmadnapon* '59 őszén jelent meg, ez hónapokkal később történt. A Déli pályaudvarnál, ahol átszálltam egyik villamosról a másikra, mindjárt bementem a könyvesboltba, meg akartam venni a kötetet. Kis híján kinevettek. Hát ez egy olyan könyv, amely egy napig sem volt kapható! Később megtudtam, hogy ezer példányban jött ki, gyakorlatilag a pult alól elfogyott, ami akkoriban hozzátartozott a kultúrpolitikához. Kiadtak egy-egy olyan könyvet, amely egyáltalán nem illett bele a hivatalos ideológiai irányvonalba, de annyira leszorított példányszámban, hogy az a szélesebb olvasói rétegek számára továbbra is elérhetetlen maradt.”⁴⁰ Csak évek múlva tudta elolvasni Pilinszky kötetét.

Gergely Ágnes *Oklahoma ezüstje* című memoárkötetének címadója a *Pilinszky János* fejezetből származik, amely azt beszéli el, miként zajlott a hetvenes évek végén a Neustadt-díj kiosztása, amelynek bíráló-

37 SZÉNÁSI, I. m., 44.

38 NAGY Gáspár, „Fénylő folyó a szürkületben”. *Pilinszkyről* = „Merre? Hogyan?”. *Tanulmányok Pilinszky Jánosról*, szerk. Tasi József, PIM, Budapest, 1997, 278.

39 Erről lásd JÁNOSI Zoltán, „Két part között a hit”. *Pilinszky-érintkezések Nagy Gáspár költészetében* = Uő., *Idő és ítélet*, Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 2001, 223–244.

40 KIRILLA Teréz, „Pilinszky elvtárs, hőmérőzés!” *Interjú Pályi Andrással Pilinszky Jánoshoz kötődő emlékeiről*, Forrás 2017/7., 130.

bizottságába választották Gergely Ágneszt Oklahomában. „Pilinszky Jánost jelöltem a díjra, a magyar költők közül neki volt a legjobb angol nyelvű verseskönyve [...] Hughes kilenc évig dolgozott a vékony kötetten [...] A minisztérium úgy vélte, Illyés Gyulát kellett volna jelölnöm.”⁴¹ Gergely Ágnes nagyra becsülte Pilinszky költészetét, s védelmébe vette a szűk merítésű szóhasználatát: „Nagyon gazdag az ő szókincse. Az egy szikár szókincs, de nem szegény. Ha a szókincset a Weöresével hasonlítjuk össze, valóban kevesebb szóval dolgozik. De ez nem jelent semmit, azoknak a szavaknak a jelentéstartalma, háttere, mögötte, dús barokk környezete ugyanolyan értékű és hatású, mint Weöresnél.”⁴² Erre utalt Nemes Nagy is: „a választás képessége, a szavakról való állandó, aszketikus lemondás, az »egyetlen szó« hajszolásának hónapokig, évekig, évtizedekig tartó görcsös fényűzése. »Keveset írt«, vagyis rengeteget írt, beletömve a »sok« dimenzióját a kevésbe.”⁴³ A *Hálaadás-parafrízis* (2001) című Gergely Ágnes-szonettben – amelynek előzményéül Weöres *Hála-áldozat* című verse szolgált – mindketten helyet kaptak (Weöres, Illyés, Vas István és Yeats mellett): „Szememnek Weöres nyitott új mezőt, / Illyés tanított ízére a dalnak, / és Pilinszky, hogy meg sose hajoljak / a korszellem s a kordivat előtt. // Elkésett időm egén ők lobogtak / mint fároszok, vezérlő tűzjelek. / A deszka: vers, ezt Ágnes mondta meg [...]” – olvasható a kvartinákban. A *Fohász lámpaoltás előtt* (1985) című kötetében jelent meg az *És nincs tovább* című négy sorosa, *A halott Pilinszky Jánosnak alcímmel*: „A költő volt, nem a halottam. / Az útból többé sose tér ki. / Evezhetsz. Süllyedő hajóban / nem illik élni.”

Weöres Sándor a kortársai közül egyedül Pilinszkyt vélte magához „hasonló intenzitású” költőnek. Esterházy Péter szerint a két költő között az volt a legfőbb különbség, hogy míg Weörest az Isten költőnek, Pilinszkyt embernek teremtette – Pilinszky nem a nyelvből indul ki, számára olyan „Pilinszky, mint egy modern fizikus: aki a világ szerkezetét vizsgálja, hol élünk és mi történik velünk és a hollal, ha ezeket a kérdéseket föltesszük”.⁴⁴

Weöresnek tetszett a szűkszavúság és a tömörség (főleg a *Szálkák*-ban, amely vázlatos és „lazán” fejezi ki magát), mégsem érezte közel

41 GERGELY Ágnes, *Oklahoma ezüstje*, Európa, Budapest, 2015, 54.

42 P. PAPP Zoltán, *Verset ír, költő? Interjú Gergely Ágnessel*, Dunatükör 2005/8., <http://dunatukor.fw.hu/verset.htm>

43 NEMES NAGY Ágnes, *Valaki más (Pilinszky)* [1981] = Uő., *Az élők mértana. Prózai írások I.*, szerk. HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 470.

44 ESTERHÁZY Péter, *Mi a bánat*, Élet és Irodalom 1996/29., 51–52.

magához Pilinszky verseit. Ugyanakkor szerinte kevés hasonló nagyságrendű költőnk van, Berzsenyi és Csokonai mellé sorolja: „Ő a legtömörebb költőnk, aki a legnagyobb műgonddal dolgozott, viszont csaknem teljesen díztelenül. [...] Költészete tiszta metafizika, ami a magyar költészetben nagyon ritka.⁴⁵ Weöres úgy látta, Pilinszky életművében, rövidege ellenére voltak olyan súlyos darabok (pl. az *Apokrif*), amelyek méltóvá teszik az öröklétre. Egy anekdota szerint, amikor elolvasta a *Szálkák* kötetet, azt mondta: most láttam a Jancsit először papucsban (ti. akkor útjára engedte a benne rejlő feszültséget).⁴⁶ Weöres feleségének, Károlyi Amynak az első kötetét (*Holdistennő*, 1957) Pilinszky szerkesztette. „Roppant kedves volt, ahogy ottan téblábolt a szerkesztőségben, nagyon nem neki való dolog volt lektornak lenni, de azért én örülök, hogy a kötetem szerkesztőjének a neve Pilinszky János” – fogalmazott Károlyi Amy,⁴⁷ aki évekkel később verset írt *Pilinszky* címmel a költő halálára, számára meghatározó(bb) előkép, hang volt Pilinszkyé.

Az újholdas Rába György, illetve Rónay György is nagyra értékelte Pilinszkyt, Rónay egy levélben ezt írta az első találkozásról: „Úgy éreztem magam, mint Verlaine, mikor Rimbaud hozta hozzá a verseit.”⁴⁸ Rába pedig a *Harmadnapon* kapcsán írta, hogy egyszerre modern és ősi a Pilinszky-líra: „az ősi spontaneitás és váratlan asszociációk elválaszthatatlan együttese”.⁴⁹

A közvetlen kortársak közül érdemes megemlíteni Kányádi Sándort is, aki ugyan egészen eltérő líranyelvvel bírt, ám a *Harmadnapon* őt is megihlette, legalábbis szoros összefüggésbe hozható a vers a *Sörény és koponya (Töredék)* című, 1981-es darabjával. Ebben a feltámadás visszavonódik, harmadnapon a halál végességével szembesülünk. A beavatkozás lehetősége ekképp tematizálódik: „a csönd a tehetetlen lombok szégyene / miért itt kellett megtörténnie”, s a hajnal felé fölzúgó ravensbrücki fák is megidéződnek: „üres kötőfékszárat húz a nap / végig az erdőn még egy sugarat”. 1984-es, *Elmaradt Találkozás Pilinszky Jánossal* című tíz-sorosában hasonló hommage fejeződik ki, mint amilyen Gergely Ágnes

45 KABDEBŐ Lóránt, *Weöres Sándor Pilinszky János Szálkák című kötetéről* (interjú) = Uő., *A műhely titkai*, Kosmosz Könyvek, Budapest, 1984, 145.

46 Cs. VARGA István, *A metaforáktól a metaformákig. Beszélgetés Pilinszkyről* Kuklay Antal-lal, Tiszatáj 1991/12., 28.

47 KABDEBŐ, I. m., 147.

48 Rónay György levélben írta ezt a sort (a *Levelek Pilinszkynek*, szerk. HAFNER Zoltán, Új Forrás / József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 2012 kötetben olvasható), <https://apokrifonline.com/2012/06/03/5558/>

49 Rába György levele Pilinszky Jánosnak (Budapest, 1959. szept. 30.), Új Forrás 2011/4., 6.

említett versében (s főképp annak utolsó sorában: „Bárcsak a porban lányomuk lehetnék.”): „egyszer már majdnem sikerült / egyik verssrod csuhakötélén / mint az artistáknak a trapézig / följutnom de láttam hogy te a / megváltás lassacskán kétezer / év óta egyre húzódó zűrös / utómunkálataival vagy el- / foglalva szemérmesen és / megértő tisztelettel vissza- / ereszkedtem a porondra”. A Pilinszkyre emlékező versek hosszú sorából kiemelhetők még továbbá például az alábbi kortársakéi: Ágh István (*Pilinszky éjszakája*), Határ Győző (*Szellem*), Papp Tibor (*Pátkai, Pilinszky és a Pincér*), Somlyó György (*Szívroham*), Balla Zsófia (*Meghalt Pilinszky János*), Vasadi Péter (*P. J.*), Balla D. Károly (*Két szonettkoszorú – Pilinszky-projektum*).

E költészet interdiszciplinaritását erősíti és kultikusságát elősegíti a transzcendens, biblikus perspektívája, az a vallásos-meditatív vagy kontemplatív-metafizikai líra, amelynek szerzőjére rátapadt a „katolikus költő” bélyege. A Pilinszky-kultusz miatt – a számottevő recepció ellenére – bizonyos szempontból ma is érinthetetlen az életmű, vagyis sokak szerint szentségtörés az „evangéliumi esztétikáról”, a „misztikus szenvedésről”, a „katolikus költőről” negatívat mondani, illetve folyton ezek a tényezők kerülnek előtérbe, pedig a Weil-hatás vagy az esetleges sugalmazottság helyett, ezek lebontásával sor kerülhetne a versek működésmódjának és folytathatóságának vizsgálatára.

Látható, hogy Pilinszky utóélete a költészetben egyrészt a hit/katolicizmus, másrészt a holokauszt-versek, s csak harmadrészt az objektivitás s egyéb líranyelvi sajátosságok (hangzás, szóalakok, metaforák) mentén artikulálódik. Sőt, legtöbbször azt látni, hogy a Pilinszky-életmű idézetek – nem szervesülő – citálásában és pusztá parafrázálásában gyűrűzik tovább. Kultusza mindenestre élő: a személy, a hívő és a világháborús borzalmakat átélt ember tekintete vonzó, az életrajzi alaké – ezért is lett népszerű Czeizel Endre genetikai elemzése vagy a Kovács család vallomásai (Erikáé, az unokahúgá,⁵⁰ illetve Péteré, az unokaöcsé,⁵¹ aki éveken át egy szobában élt „Jancsival”) – miközben Pilinszky mint költő éppen a személyesség minimalizálására, visszavonására törekedett. Főként a *Harmadnaponban*, amely a személytelensége ellenére mégis rendkívüli involválódást tudott biztosítani olvasójának.

A hit és kérügmaticusság tekintetében Pilinszky hatást gyakorolt Károlyi Amy, Baka István, Vasadi Péter, Beney Zsuzsa, Sziveri

50 Kovács Erika, *Pilinszky és a család*, szerk. HAFNER Zoltán, Nap, Dunaszerdahely, 2009.

51 Kovács Péter, *Pilinszky közelében*, Vigília, Budapest, 2015.

János vagy Borbély Szilárd költészetére – utóbbi értekezéseinek is tárgya Pilinszky teológiai recepciója (pl. *A bal lator keresztje*). Sziveri János *Bábeljében* ezt olvashatjuk: „halálomat türelmesen begombolom” – ami Pilinszky-nél ekképp szerepelt: „Begombolom halálomat” (*Agonia christiana*). Megemlíthető Orbán Ottó is, aki *Hit* című négy sorosát Pilinszkynek ajánlotta: „A legvégső, a nem-emberi hit, / mely a halálig emel elgyötört, / nem a megkívánt egekben lakik, / ott él az eleven, keserű földben.” *A beteg Pilinszky* című, 1986-os verse a végességet foglalja versbe: „[...] A hús egy marék hó, hát lavinaként mennydörög a mélybe / nem tartja föl sem a verses zsindeletető, sem a hit vasbetonfala.” Pilinszky az Orbán-paródiákból sem maradhatott ki, így született – még Pilinszky életében – a *Rumbach, 1974, az Apukarifikabil* és a *Szálka*.

A fiatal irodalomból Izsó Zitánál tűnik erősnek a Pilinszky-gondolatiság, a transzcendens mélység és vallásosság, illetve férjénél, Ayhan Gökhannál is, akinek egyébként *János és János* című kötetének fülszövegében ez olvasható: „házas és katolikus” (fülünkben cseng a „katolikus és költő” Pilinszky-nél). Korábbi kötetében, a *Fotelapában* pedig számos más szerző mellett Pilinszkytől is szerepel citátum.

A holokauszt vagy a háború/halál tematika és az arról való beszédmód tekintetében a már jelzett Gergely Ágnesen és Borbély Szilárdon túl megemlíthető még például Nagypál István, akire nagy hatást gyakorolt Pilinszky költészete (lásd például *Duplafúga. KZ falra, rózsaszínnel*) vagy Terék Anna (*Halott nők* című kötetének több pontja rokonítható Pilinszkyvel).

A líranyelve, az erős képvisége és látomásossága bizonyos pontokon folytathatónak tűnik Halmai Tamás, Pollágh Péter, Gál Ferenc, Mesterházi Mónika vagy Iancu Laura költészetében. Szabó T. Anna („vannak az életükben bizonyos dolgok, amelyeken nem érdemes vitatkozni, Pilinszky az Pilinszky”)⁵² és Kiss Judit Ágnes („Lírából a szentháromságom: József Attila, Weöres, Pilinszky”)⁵³ számára is fontos előkép. A viszonyulás különleges példája Kovács András Ferenc ars poétikus verse, a *Pilinszky-portré. Lectio*.

Pollágh Péter szerint manapság nem divatos Pilinszky, a „keresztény gyógyszer”, az ő nemzedéke kineveti a hangját, hát még a fiatalabbak: „Romkocsmák népe megveti, kiröhögi a sok sehonnai. Nem tudják, mit cselekszenek. De Pilinszkyben nincs harag. Holtában is

52 MERKLIN Tímea, *Szabó T. Anna költő és Dragomán György író a Berzsényi Dániel Könyvtárban*, vaol.hu 2019. 12. 07., <https://tinyurl.hu/qgtO/>.

53 *Németb Erzsébet interjúja Kiss Judit Ágnessel*, Holdkatonán, <https://tinyurl.hu/TUZO/>.

folyamatosan megbocsát és megbocsát.”⁵⁴ Azért akadnak olyan fiatalok, akik számára Pilinszky megkerülhetetlen, például Sirokai Mátyás („Felejthetetlen trip”),⁵⁵ Iancu Laura (lásd főként a *Karmaiból kibullajt című kötetet*), Bende Tamás („Pilinszkytól leesett az állam”)⁵⁶ vagy Polák Péter. Az elmúlt évekből megemlíthető még Pál Dániel Levente (*Pilinszky-trip*), Ughy Szabina (*Pilinszky lámpája*), Bíró Tímea (*Megelőzés*). Kállay Eszter nemrég megjelent első kötetének (*Kéz a levegőben*) „versei távolról idézik Pilinszky János és Takács Zsuzsa líráját” – olvasható a fülszövegben. Persze találunk példát az elutasítás gesztusára is: „töröld Pilinszkyt, Weörest és Tandorit / [...] / az irodalmi kultuszt számoljuk fel végleg” (Mestyán Ádám: *Kultusz*, 2009).

Úgy tűnik, a kultusz ma is él – noha Borbély Szilárd 2000-ben *lanybuló* Pilinszky-kultuszról beszélt –, amit az évfordulók időről időre felerősítenek, azonban mindmáig nem történt olyan áttörés, amely révén a közkeletű Pilinszky-kép megváltozni látszana, ekképp a kultusz inkább elidegenítő, mint revideáló („a közkeletű magyar irodalomszemlélet gyógyíthatatlan és járványos kultuszbetegségben szenved” – írja Margócsy István):⁵⁷ nem ad kellő teret az értő olvasásnak. Ugyanakkor azt is láthatjuk, tucatnyi költő mégiscsak akad, aki – kultusztól függetlenül – így vagy úgy, folytatja az utat a Pilinszky-féle egyenes labirintusban.

54 POLLÁGH Péter, *Pilinszky Jánosért*, Prae.hu 2013. 05. 02., <https://tinyurl.hu/hOVZ/>.

55 JÁNOSSY Lajos, *Felejthetetlen trip – Sirokai Mátyás Pilinszkyről*, Litera 2014. 07. 11., <https://tinyurl.hu/w4lr/>.

56 ÁFRA János, *A költészet átszakítja a nyelv kalodáját*, Kulter.hu 2014. 10. 29., <https://tinyurl.hu/3aOX/>.

57 MARGÓCSY István, „Nagyon komoly játékok”, Pesti Szalon, Budapest, 1996, 66.